

УДК 355:929 „1907–1999“ Ђујић М.

94(497.1)“1941/1945”

94 : 929 „1908/1993“ Слијепчевић Ђ.

https://doi.org/10.18485/ccs_cs.2022.19.19.25

Немања Д. Андријашевић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

e-mail: nemanja.andrijasevic@gmail.com

ПРЕПИСКА ВОЈВОДЕ МОМЧИЛА ЂУЈИЋА И ПРОФ. ДР ЂОКА СЛИЈЕПЧЕВИЋА

Апстракт: Четничког војводу свештеника Момчила Ђујића (1907–1999) и проф. др Ђока Слијепчевића (1908–1993) школовала је Српска православна црква. Они су започели служење у њој, Ђујић као парох, а Слијепчевић као професор историје. Почетком Другог светског рата, заузели су другачији приступ у односу према ратним дешавањима. Обојица су емигрирали из Југославије 1944. године. Повремено су се дописивали. Садржај рада представља неколико одабраних писама и коментар на њих. Из преписке се сазнају поједини сегменти живота политичких емиграната у послератном периоду. Такође, кроз сведочанства ове двојице савременика, осветљавају се и компликовани догађаји при Српској православној цркви у дијаспори.

Кључне речи: Војвода Момчило Ђујић, проф. др Ђоко Слијепчевић, емиграција, Српска православна црква, Покрет српских четника Равне Горе.

Увод

Госпођа др Љеља Слијепчевић из Оснабрика поклонила је аутору рада архив свог оца – проф. др Ђока Слијепчевића. У архиву је пронађено неколико писама размењених између Ђока Слијепчевића и Момчила Ђујића у периоду од 1949. до 1980. године. Поједина су написана руком, а већи део писама настао је на машини за куцање. Текстови седам одабраних дописа пренесени су изворно, у прилогу рада. Писма су корисна за разумевање односа некадашњих учесника Другог светског рата на различитим странама, као и за сагледавање слике о политичком и верском животу Срба и Југословена у емиграцији у другој половини 20. века.

О преписци Ђујић–Слијепчевић

Момчило Ђујић (1907–1999), свештеник, ратник, четнички војвода, и проф. др Ђоко Слијепчевић (1908–1993), научник и историчар цркве, рођени су у временском размаку од годину дана. Школовали су се, одрасли, сазрели и формирали у интернату петогодишње богословске школе. Обојица су од најраније младости свој живот посветили Српској православној цркви (СПЦ). Ђујић је из Далмације отишао у Богословију у Сремским Карловцима, а Слијепчевић из Херцеговине у Стару Србију, односно у Призренску богословију. Док се Ђујић у чину свештеника посветио парохијском животу у свом родном крају, Слијепчевић је докторирао и запослио се на Катедри за историју

СПЦ и словенских цркава на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Почетком Другог светског рата, Слијепчевић је као истакнути члан Југословенског народног покрета „Збор“ (ЈНП „Збор“)¹ подржао Владу народног спаса, коју је предводио армијски генерал Милан Недић (1878–1946),² и касније се прикључио формацијама Српске добровољачке команде (СДК).³ Борио се против комунизма првенствено на папиру. Насупрот њему, Ђујић је одмах по избијању ратних дејстава донео одлуку да своје свештенослужење замени приступањем на чело јединица које су се бориле за пуки опстанак Срба на територији Независне Државе Хрватске (НДХ).⁴ Дакле, скинувши мантију, заменио ју је униформом, започевши одмах са војним акцијама као командант устаничке четничке војске. Предводио је четнички пук „Петар Мркоњић“. После неколико месеци успоставио је везу са ратним министром одбране, начелником Штаба врховне команде Југословенске војске у Отаџбини (ЈВуО) – армијским генералом Драгољубом Дражом Михаиловићем (1893–1946), премда је у вођењу рата био прилично аутономан.⁵ Краљ Петар II (1923–1970) одликовао га је октобра 1942. године Карађорђевог звездом на предлог Михаиловића, који га је претходно препоручио за звање четничког војводе. По смрти војводе Илије Трифуновића Бирчанина (1877–1943) и Михаиловићевих наредби, фебруара 1943. године постао је командант Динарске четничке дивизије (ДЧД), састављене од пет пукова,⁶ уз учешће једног броја Хрвата римокатоличке вероисповести.⁷

По идеологији, Ђујић и Слијепчевић припадали су различитим странама. Однос између добровољаца СДК и припадника ЈВуО у окупираној Југославији био је веома комплексан, а они свакако нису били истомишљеници. Иако је постојала повремена сарадња, свакако мањег обима, усмерена против заједничког непријатеља – комунизма и партизанских јединица, једни друге често су оптуживали и кривили за колаборацију са окупатором, а било је случајева и оружаних окршаја. Непосредно пре него што су се завршила ратна дејства и власт у Југославији преузеле револуционарне снаге припадника Народно-ослободилачке војске (НОВ), иселиле су се из отаџбине оне војне снаге којима су Ђујић и Слијепчевић припадали. Они су се повукли најпре у Словенију, предали се Савезницима, а затим су спроведени у Италију, а касније у Немачку, као непријатељско војно особље. Највећи број њих испитивали су и саслушавали Савезници због учешћа у рату, односно оптужби за ратне злочине или колаборацију.

Касније, у емиграцији, однос политичких пребеглица некадашњих „различитих табора“ с временом се погоршавао и компликовао.⁸ Већина припадника ЈНП „Збор“, односно СДК, с једне стране, и ратника ЈВуО, с друге, у послератном периоду сећали су се горких искустава која су имали једни са другима од 1941. до 1944. године, као и у заробљеничким логорима. Стога је њихов заједнички ангажман већег обима везан за национално питање у изгнанству био искључен. Постојали су ретки изузеци који су

1 Пројугословенски десно оријентисан ЈНП „Збор“ савремени истраживачи различито оцењују приписујући му епитете антикомунистички, националистички, монархистички, антикапиталистички, антидемократски, фашистички, екстремно десничарски и антисемитски. Gligoriјевић 1965, 35–83; Стефановић 1984; Petranović 1988; Kurzydowski 2017.

2 Стојановић 2015.

3 Димитријевић 2011.

4 Самарџић 2009; Пилиповић 2016, 148–160.

5 *Генерал Дража, Војвода Ђујић. Ратна преписка* 2009.

6 *Документарни филм Војвода Ђујић* 2020.

7 Ђурић Мишина 1998; Popović, Lolić, Latas 1988; Соколовић 1991; Jelić Butić 1986.

8 Стојановић 2016, 339–374; Subotić 2004.

успевали да превазиђу различите идеолошке оквире или претходне (нерашчишћене) односе. Такав је управо био однос Ђујића и Слијепчевића.

Иако није утврђено да ли су се ова двојица колега и савременика познавали пре емигрирања из Југославије, неоспорно су се боље упознали док су боравили са водећим државним и црквеним великодостојницима у Словенији и Аустрији.⁹ Лични однос продубили су у логору за расељена лица у Италији, у Еболију, о чему сведочи Слијепчевићево писмо четничком војводи Доброславу Јевђевићу (1895–1962).¹⁰ Касније су наставили да одржавају контакт, по исељењу Ђујића у Париз, односно Слијепчевића у Берн. Упркос постојећим неслагањима, они су остваривали неки вид сарадње. Пример тога је управо њихова размена писама, као и повремена дописивања Ђујића¹¹ са Љотићем,¹² Парезанином,¹³ а напослетку и Влаховићем.¹⁴ Да то није био само површан контакт, указује чињеница да је Ђујић са њима делио многе ствари: од поверљивих информација, преко својих идеја, обавештења да је написао књигу, предлога о даљим плановима, до позива да једни друге не нападају и да пронађу начин за активнију заједничку сарадњу. Ипак, они нису били превише блиски, али је однос узајамног поштовања и партнерства постојао.¹⁵

Пронађена преписка Ђујића и Слијепчевића, која свакако није целовита, датира из њиховог живота у емиграцији. Далеко од „топлине отаџбине“, у „туђем свету“, они су се усмерили ка специфичним емигрантским активностима, првенствено раду на националном и верском пољу. Из пронађених писама запажају се бројне појединости из живота политичких пребеглица. Ђујић и Слијепчевић предано су продужили своје служење Мајци цркви – Патријаршији српској у Београду. Наведено произилази из садржаја њихових дописа у којима су размењивали информације и развијали стратегију за очување јединства СПЦ у дијаспори. Такође, помињу се поједини, мање познати догађаји, који доприносе бољем разумевању историје СПЦ и њене улоге у животу и раду Срба у расејању.

И поред чињенице да ни Ђујић ни Слијепчевић нису били анонимне личности, посебно међу политичким пребеглицима у послератном периоду, они нису пресудно утицали на догађаје или грађење било каквог важног става у СПЦ, као и на доношење

9 Слијепчевић 1956, 5. Ђујићево сведочанство видети у: Карапандић 1991, 125.

10 Слијепчевић је из Берна 9. 9. 1948. децидирано навео: „Ја, заиста, имам према Теби и љубави и поштовања и ако не кријем да ми је у Еболију Момчило био ближи. Сигурно због истих година а и свакодневне близине“. Сва цитирана писма налазе се у поседу аутора рада, осим ако није другачије наведено.

11 И поред великог трагања, ова писма нису пронађена. Она се помињу у појединим писмима које је Ђујић упутио Слијепчевићу.

12 Јаков Љотић (1895–1974) био је рођени брат Димитрија Љотића, председника ЈНП „Збор“. Ратовао је у Првом светском рату, а у међуратном периоду био је дипломата. После братовљеве погибije преузео је вођство над покретом, а касније је био власник *Искре*, зборашког гласила у Немачкој. Удављен је у Минхену од агената југословенске тајне полиције.

13 Ратко Парезанин (1898–1981) био је директор и оснивач Балканолошког института у Београду, који је касније преименован у Балкански институт. Припадао је врху ЈНП „Збор“. Објавио је неколико књига и мноштво чланака.

14 Влајко Влаховић (1908–1992) био је професор Богословије у Битољу и на Цетињу. Спада у ред плодних емигрантских писаца. Један је од ретких који се вратио у Југославију, у којој је умро и сахрањен.

15 Напомена: постоји основана сумња аутора текста да се на многим меридијанима налазе личне архиве које садрже податке неопходне за склапање мозаика који би могао да прикаже шире домете повезаности Ђујића и збораша, односно шта је он са неким од њих предузимао, као и какво је мишљење имао о појединима од њих.

одлука. С друге стране, имали су одређен ауторитет. Ђујић га је поседовао у САД и бројним другим земљама због свог учешћа у ратним дешавањима, а касније вођењем великог Покрета српских четника Равне Горе, разгранатог на неколико континената. Слијепчевић је у извесној мери био познат и поштован као некадашњи професор Православног богословског факултета и доктор наука. Постао је познатији од објављивања првог и другог тома *Историје Српске православне цркве*.¹⁶

Чињеница да је преписка Ђујића и Слијепчевића постојала дуги низ година, премда се одвијала повремено, са извесним осцилацијама, а свакако кампањски, ипак указује на однос међусобног поверења. Податак да се Ђујић заузео да својим познаницима из ЈНП „Збор“ омогући иселење у Америку тиме што им је обезбедио гарантна писма (афидевите) 1949. године, показује да их је поштовао. Ипак, не може се са сигурношћу тврдити да ли је именовани четнички војвода само желео да им помогне или је и планирао са њима заједнички рад у иностранству. С друге стране, збораши који су се претежно окупили у Лингену, а касније у Минхену, уважавали су Ђујића. Иако је неупитно да је контакт збораша са Ђујићем негован, ово није једноставно детаљније реконструисати без претходног упоређивања свих (приватних) архива, што после вишегодишњег покушаја аутору рада није успело.

Већ 1950. године Ђујић је Слијепчевићу поменуо идеју стварања „заграничног Синода СПЦ“ у САД, који би био попут Синода Руске заграничне цркве (РЗЦ).¹⁷ Ово је веома занимљив податак, недовољно истражен и мало проучен. Наиме, једног момента дошло се до разматрања могућности другачијег организационог приступа црквеном уређењу у иностранству од дотадашњег. Слијепчевић је недвосмислено био против ове идеје, те је у писму Ђујићу 2. јула 1950. одговорио: „Ја не видим никакве користи од тога евентуалног Синода ни за цркву ни за нашу националну борбу“.

Сви постојећи узајамни контакти са првацима „Збора“ из Немачке условили су да је Ђујић у каснијем периоду, током 60-их и 70-их година 20. века, често био означаван као „близак Зборашима“, „сарадник Љотићеваца“, па чак и „љотићевац“.¹⁸ Он је то покушавао да негира. Већ у првим послератним годинама писао је критичке осврте против зборашких прикљученија, желећи да укаже тиме како гаји извештан отклон према њима. Ову чињеницу му је Слијепчевић тада често замерао и директно га у писмима због тога критиковао. Штавише, постављао му је и питања у вези с тим. Није пронађен ниједан одговор Ђујића на ту тему, иако би свакако било интересантно утврдити да ли је он некада лично и интимно Слијепчевићу одговорио због чега збораше помиње у негативном контексту, са којим циљем и шта тиме жели да постигне. Један од разлога који је допринео да поједини Ђујића карактеришу као „љотићевца“, било је свакако његово заједничко сврставање са већином збораша за јединство СПЦ на америчком континенту, односно подухвати којима су се одлучно супроставили расколу који је организовао и повео епископ Дионисије Миливојевић.¹⁹ И касније су размењивали чињенице у вези с тим

16 Слијепчевић 1962; Слијепчевић 1966.

17 О РЗЦ видети: Пузовић 2012, 24–138.

18 Слијепчевић 1963, 3–4.

19 Дионисије Миливојевић (1898–1979) био је дипломирани теолог. Замонашио се после смрти супруге. Био је активан у Богомољачком покрету. Хиротонисан је за викара патријарха српског Гаврила, а потом је изабран за епископа америчко-канадског. Иако је био способан организатор СПЦ у САД, касније се предао нецрквеном животу кршећи каноне Православне цркве и Устав СПЦ. Организовао је први раскол у историји СПЦ ван граница отаџбине, због чега је био рашчињен и враћен у ред лаика. Пред смрт је изгубио све судске спорове против Патријаршије српске пред америчким државним судовима.

питањем и јавно се залагали за оданост Патријаршији српској у Београду и превазилажење расцепа.

У писмима која чине главни садржај рада јасно се запажа да су Ђујић и Слијепчевић били у контакту од самог почетка њиховог заграничног живота. Између њих се одвијала размена писама и емигрантске штампе. Припадност СПЦ и школовање у младости у оквиру ове верске заједнице представља заједнички оквир, који је допринео њиховим бројним сличним погледима на политичке и верске теме и догађаје. У мањој мери постојала је сарадња око конкретних ствари. Слијепчевић је Ђујићу слао своје чланке, приказе и обавештења о одштампаним књигама која су објављивана у емигрантском листу *Србија. Глас српских бораца* (*Serbia. Voice of Serbian fighters for freedom*), који је војвода уређивао. Упркос колегијалном односу који је међу њима трајао деценијама, многе идеје и предлози остали су нереализовани. Један другог соколили су с циљем остваривања заједничких антикомунистичких активности, као и потребе да се организациони живот при СПЦ побољша и подигне на виши ниво. Из текста писама могу се наслутити разлози због којих од неке (очекиване) сарадње већег обима између њих двојице суштински није било ничег, осим узајамног размењивања мисли, подршке, јадиковања, критике (неактивности) клира СПЦ, указивања на вишеструко проблематично и катастрофално опште стање у емиграцији, као и жала за недовољном бригом о Српству и конкретнијим акцијама у том смеру. Поједини сегменти поменутог садржани су у Ђујићевој оцени из његовог писма Слијепчевићу написаног 16. јануара 1975. године: „Наша емиграција разједена је по границама покрајина, бивших партија, лажних предратних, ратних и поратних величина. Скоројевића који су се дочепали пара па мисле да су стекли и образ и културу, и свезнање, државништво.... Сад је време полутана, црноберзијанаца, лудака и манијака сваке врсте међу Србима. И комунистичких агената који успешно свршавају своје послове у трулој, неморалној, пропалој у сваком погледу, српској емиграцији“.

Током заграничног живота и рада Ђујић и Слијепчевић наставили су своје служење СПЦ и народу из кога су потекли. Слијепчевић је то чинио првенствено објављивањем књига и чланака, док је Ђујић изненађујуће дуго истрајавао у вођењу Покрета српских четника Равне Горе. По Слијепчевићевој смрти, његова целокупна библиотека је вољом породице поклоњена Православном богословском факултету у Београду 2002. године, док је Ђујић своју библиотеку завештао Богословији Светог Арсенија Сремца у Сремским Карловцима 1997. године.²⁰ Остаје нада да ће неком другом аутору бити лакше да пронађе додатне архивске изворе и реконструише шири и дубљи однос ове двојице савременика и богословаца који су одударали од устаљене праксе тадашњег времена – да се након завршене богословије прими свештенички чин и на тај начин служи цркви. Заправо, поменута двојица „посленика на њиви Господњој“ – како се често именују кадрови који заврше богословску школу – имали су прилично атипичан верски и патриотски рад у емиграцији, о чему, између осталог, сведоче и њихова изабрана писма у прилогу.

Прилог Писма Момчила Ђујића и Ђока Слијепчевића

Gary 12. X 49
Драги Ђоко,

Дајем ти право да се на мене љутиш што ти се тако дуго не јавих. Али, молим да имаш у виду да сам овамо стално у покрету и да сам толико запослен да не знам како ћу изаћи на крај са кореспонденцијом и приватне и званичне и обавештајне природе. Овамо многе ствари изгледају друкче но што их ми отуда видимо и човек има много изненађења, непријатних и у овој средини. Но ипак се може радити, треба само посленика, а жетве има доста. Ја сам сада усамљен као окресано дрво. Треба да се овамо ојачамо. Зато сам радио на томе да пошаљем, и нагнам да се шаље, што више афидевита. По списковима чика Јаше²¹ ја сам послао око 450 афидевита. У вези тога ти пишем и ово писмо. Наиме:

Издејствовао сам, изузетно, да могу још послати око 500 афидевита по једном убрзаном поступку, али хитно. Јавио сам пријатељима да ми хитно доставе податке. То и вама, овим, тамо јављам. Пошаљите ми ваше личне адресе и податке за афидевит па ћу свима вама тамо послати афидевите. Нисам сигуран хоћете ли их моћи користити, али „помоћу веза“ све се може. Треба да покушате уредити ствар са тамошњом централом IROa.²²

Требало би да у Швајцарској све наше Србе, честите људе, који желе доћи овамо о овом обавестите и нека ми пошаљу своје податке најхитније авионском поштом. Немојте никог доброг пропуштати. Не заборавите и мајора Светозара Цигановића²³ који је негде тамо. Мислим да ће ово бити последња могућност да се пошаљу афидевити, а можда ће се они моћи користити и за оне који су ван логора и ван Немачке.

Скоро сам био у St. Louis-у и сусрео неког Петковића, [нејасна реч] из Београда. Желео је о свом трошку да добави овамо Јована Братића,²⁴ молио ме да интервенишем код Дионисија.²⁵ Ишао сам и једва га натерао да овери афидевит који ће Јовану бити послан, од неке Јованове родице. Сад ето могу свима да пошаљем који желе и који ми хитно податке доставе.

Са [нејасна реч] се нисмо могли споразумети за стварање срп. преставништва. Ми га овамо комбинујемо и ја мислим да ти, Јован Братић и проф. Деврња²⁶ треба да уђете у ову комбинацију. Ако се слажете ја ћу ту ствар заступати. Узели смо покрајински кључ: преставници су свих покрајина. Имате ли неки конкретан предлог да ми дадете у вези тога? Неко лице да предложите неку идеју. Преставништво треба да има око 50 чланова од којих 10 у ужем одбору.

Овамо је свет наиван и они не виде комун. опасност нити хоће рата. Не верују у никакве промене у ситуацији светској пре 1952. Али творнице убрзано производе ратни материјал а привредна депресија почиње да се осећа. Она ће их у рат отерати – пре свега осталог.

Моја је породица стигла овамо. Сви су добро и здраво. Деца иду у гимназију. Живимо поред Чикага – у Gary.

Јавите се.

Свима вама братски поздрав.

Ваш војвода

М. Ђујић

21 Мисли се на Ј. Љотића.

22 International Refugee Organisation (IRO) била је Међународна организација за избеглице, преко које су решавани визни статуси и исељавања (политичких) емиграната из Европе.

23 Ратовао је у ДЧД у Првом личком корпусу, најпре основаном као 502. или Велебитски корпус.

24 Студирао је са Слијепчевићем на Старокатоличком теолошком факултету у Берну. Касније је емигрирао у САД.

25 Реч је о владики Д. Миливојевићу.

26 У питању је проф. Милутин Деврња, теолог који је касније докторирао, живео и радио у Америци.

Берн, 27. X. 1950

Драги Војводи,

Одговарам на Твоје последње писмо. Добио сам и „Српске Новине“ и билтене.²⁷ Ти, опет, по нама. Никако нам не даш мира и то баш онда када и са других страна навале на нас. Ти никако нећеш да поверујеш да нам чиниш неправду и да, истовремено, и наше људе одбијаш од себе. Ако о важним проблемима мислимо другчије него Ти и твоји једномишљеници зар би нас због тога требало нападати. И сам врло добро знаш да између нас и четника ван Србије није било ни сукоба ни непријатељства, него да је сасвим супротно истина: ми смо свакога примали као брата, помагали што смо и колико смо могли, штитили и скривали ко је био у опасности. Ја бих волео када би то било могуће да ти они четници ван Србије, који су били рањени и лечени у београдској Војној болници, ако су остали живи, сами причају како су их неговали „ваши“, а како „наши“: истина је да нико од београдских „Равногораца“ није хтео ни да их погледа, нико ни да им пружи неку понуду, нико ни да их превидије и укаже лекарску помоћ. Једини, који су то редовно, два-три пута недељно, радили били су наши другови и наше породице. Нарочито наше девојке, које су им биле милосрдне сестре. А ту је било и мојих Гачана, и Личана, и Далматинаца, и Босанаца. Ми смо многе и спасили тиме што смо им омогућили да буду пребачени на лечење у Немачку.

Из Твога чланка избија да смо били и остали „дин-душмани“. Не могу никако схватити како би ово могло користити Твоме угледу, а још мање како си могао да пишеш о стварима за које знаш да нису биле онако како си написао: однос пок. Претседника²⁸ и његов споразум са пок. Дражом.²⁹

Право да Ти кажем врло си ме зачудио овим и оваквим писањем. Не видим, да је то потребно и корисно чак и када би било тачно, а тачно није.

На Твој предлог о ликвидирању рачуна сасвим пристајем. Ја сам до сада из Енглеске добио 29 фунти. Марчетићу³⁰ ћу ових дана писати о овоме, да ми пошаље то што је још уплаћено. Ако би могло да се уплати све било би још боље. То би значило свега 41 фунта са чиме сам ја сасвим задовољан.

Данас сам од В. Перовића³¹ добио једно писмо по оној ствари о којој си ми Ти писао. Одговорио сам му одмах. Хвала Ти велика на заузимању за мене у овој ствари.

Одговори на она питања из последњег писма.

Поздрављам Те срдачно.

Твој

9 марта 1967

Драги брате Ђоко,

Примих твоје писмо и прилог за лист па ти одговарам.

Чланак је одличан и ја сам изненађен зашто га нису хтели да објаве у „ИСКРИ“ и „ГЛАСУ“. Значи, неоспорно, да тим листовима није, на првом месту, стало до српских интереса, одбране Српства. Значи, имају они и „пречег посла“. Значи, треба Српство пуштити низ мутну Марицу, а гледати да се не замеримо „браћи“ Хрватима, или папи. Значи, лаж је њихово Српство. Опортунизам из ових или оних разлога.

27 *Српске новине* биле су емигрантски лист, који је уређивао четнички војвода Д. Јевђевић.

28 Односи се на Д. Љотића.

29 Мисли се на Д. Михаиловића.

30 Реч је, највероватније, о Немањи Марчетићу, кога је Слијепчевић познавао од емигрирања у Словенију. Марчетић је касније са братом Растком живео, радио и објављивао у Енглеској.

31 У питању је емигрант Вукашин Перовић, који је живео и радио у САД.

То је моје уверење. И поред тог што треба да смо „тактични“ и „опрезни“ у одбрани наших народних интереса, у односима према другим народима у Југославији. Значи, треба затворити очи пред грозном стварношћу, пред пропашћу Српства.

Шта је онда њихова политика? Шта су њихови циљеви, кад покопавају Српство, ћутке?!....

У чланку твом нису ми јасне две речи: на страни првој, ред десети, пише ЦРКВЕНИ а ја мислим да треба да је ЦРВЕНИ. На страни 4, ред други, реч БЕЗМОЛВНИ није ми јасна. Објасни ми ове две речи. Ја сам чланак дао да се сложи за следећи број „СРБИЈЕ“, а пошто је то новина, ради пресецања монотоније, треба да ставимо ПОДНАСЛОВЕ. Учини ти то и јави ми.

Са Бошком³² сам требао да се састанем, но неки ме послови спречише и не одох до Милвоке. Учинићу то ускоро. Послао ми је Други део Историје. Овде Лазић, прота,³³ рече ми, да је распродао 10 комада и да ће „наћи муштерија“ и за једанаести примерак.

Кажеш да наши попови нису ни реагирали на замолбу за растурање књиге. То ме не изненађује. Немамо ми више овамо свештеника, него, само егоисте, запарложене људе, ловце на доларе, опортунисте, до те мере, да се запрепастиш. Овамо се Српска црква љуља. У нашим црквеним општинама, оснивају се „КЛУБОВИ“ да „раде за цркву“. У ствари то су масонске ћелије преко којих они управљају судбином цркве. То је врло, врло јасно. Овде у Гери, прота Лазић форсирао тај клуб, а кад је видео да је тиме РАЗБИО чланство, онда су, сада засада, притајили рад клуба. Ја сам ударио по томе и, умало, те се није распала црквена општина. Сада овде рођени Срби, у нашим општинама црквеним, вичу на мене. „Шта хоће тај Ђујић? Ко је он да се меша у живот наше Цркве?“....„Зар треба читати или уважавати шта Ђујић пише!“.....

У ствари, ради се о планском, постепеном припремању за оснивање Америчке православне цркве.³⁴ Наш је владика Фића,³⁵ то „подупро“ на неком скупу, састанку „Бишофс стендинг конференс“. Ту је чвор око којег се намотало клупче раскола. Ту је корен зла које нас бије. И ми ћемо убрзо доживети нову фазу борбе у цркви. Питање: јеси ли за Америчку или Српску цркву? Одговор ће бити за Америчку. Две трећине расколника и преко половине нерасколника биће за то. За Америчку. Попови ће ћутати кукавички, као што сад већ ћуте при појави тог питања, и у нади да би се оно могло можда, још сасећи, бар док траје наше поколење.

У вези свега тога, овде се поново и неодложно намеће питање покретања часописа ХРИШЋАНСКА МИСАО. То сад форсирају теолози овамо и мени су ставили у задатак да испитам МОГУЋНОСТ покретања тог листа. Деврња, професор Јован Јоветић,³⁶ др. Јован Братић, и други. Ти би ми требао да кажеш своје мишљење. И да видиш тамо: колико би у штампарији „ИСКРЕ“ коштало да се штампа, као свеска у меком повезу, часопис који би имао формат овог нашег „ХЕРАЛДА“ овамо, на 40 страна у 1000 примерака.

Хитно је да се тај лист покрене, и у њему озбиљно и темељито расправљају наша верска, национална и друштвена питања – са вечне осматрачнице хришћанског поимања судбине и живота нашег народа и наше Цркве.

32 Бошко Костић био је лични секретар Димитрија Љотића. Емигрирао је и живео у Милвокију, држава Висконсин.

33 Реч је о протојереју-ставрофору Ђорђу Лазићу, пароху у Гери, држава Индијана.

34 Orthodox Church in America (OCA) три године након писања наведеног писма добила је аутокефалност од Руске православне цркве.

35 У питању је владика средњозападноамерички Фирмилијан Оцокољић (1909–1992).

36 Јоветић је Црну Гору напустио са припадницима ЈВуО крајем 1944. године.

Да не кажем ми, но ја да кажем, мислим да би се могла организовати и материјална страна листа. Ја верујем да би ми, овамо у САД и Канади, могли наћи 1000 претплатника. Часопис да излази свака три месеца, најмање, у хиљаду примерака. Претплата да буде годишње 12 долара. По 3000 би дошло за сваки број, тромесечно. А ако би ово било и сувише оптимистичко гледање, и иреално, надајмо се да би било претплатника и изван САД, у Енглеској, Европи, Аустралији...

Кад би се истински на овај посао дали „љотићевци и Ђујићевци“ то би осигурало сигурно редовно излажење листа. А то би значило ОГРОМНО МНОГО у овим нашим емигрантским маглама и вавилонској пометњи у ове апокалиптичне дане.

Сарадници у листу, у почетку, били би малобројни, но опстанак листа привукао би већи број сарадника, истинских хришћана и родољуба српских. Моја је вера у покретање тог листа и његову улогу толико јака, да мислим да би лист одиграо, не само у верском, но и у националном правцу значајну улогу. „Ушкопили“ би многе бакоње, лажне родољубе, ћифте и лармације. Утврдили слогу свих ЗДРАВИХ снага у емиграцији и на националном плану борбе за слободу. Ударили би по овој емигрантској жабокречини и спасили од пропасти многе ствари, расчистили многа замршена питања о која се спотиче већина емиграције.

Шаљем ти исечак из „ГЛАСА“, чланак ЗАДУЖБИНАРСТВО, у којем је осврт и на твоју књигу. Узгредно, ту је и мој чланак о ПОЧЕТКУ устанка на Тронеђи. Управо, то је исечак из моје књиге о борбама на ТРОМЕЋИ, коју помало припремам. Но ја мислим да би било ВАЖНИЈЕ да ја спреим књигу о ДРАЖИ за стране народе и ту целу нашу народну трагедију о Другом светском рату прикажем како треба. Видиш и сам да наши „савезници“ и даље настављају путем свог греха утврђеног у Другом светском рату према свима. Још лутају у маглама незнања и подметања. Још не виде. Та књига о ДРАЖИ требала би да им покаже пут, онакав како га ми видимо. И како смо га доживели у рату и револуцији. Разуме се, ти би ме и ту могао неизмерно помоћи. И једна добра идеја, добро би дошла. А сада већ имамо довољно отворених архива и откривених тајна, обелодањених истина, да би сваку нашу тврдњу могли засновати на непобитним чињеницама.

Ја мислим да би та књига, тако сређена, и под мојим именом, могла да буде значајна, да изазове интересовање иностраних кругова и да их нагна на размишљање. Иако би она у емигрантским редовима, изазвала велику хајку на „Ђујића љотићевца“.

Узгредно, овде имаш и Дионисијево писмо патријарху у Москву. Радмило Грђић³⁷ рече да ће припремити за „СРБИЈУ“ приказ твоје књиге, „али на оригиналан начин: хоћу да износим из књиге поједине одломке који би за наш свет били интересантни“. Казао сам му да му за то стављам неограничен простор у листу. Истина, требало би повести акцију да се књиге овамо купују и шаљу нашим богословцима и свештеницима у Југославију. Да то буде један задужбинарски посао свих. Да је среће, као што није, то би наши попови олако могли да врше. Али, али. Од 60 свештеника којима „СРБИЈУ“ шаљем, само су ДВОЛИЦА за 7 година послали претплату. Зар то није мера њихове духовне и националне закржљалости? А на њиховом послу ко сме да закржља?

Јави се. Поздрав Твој

Војвода Момчило

37 Радмило Грђић (1887–1974) био је дипломирани правник, новинар и секретар Соколског друштва Краљевине Југославије. Као емигрант је најпре живео у Западној Европи, а касније у САД.

Минхен, 14. III. 1967

Драги Момчило,

Велика Ти хвала на писму од 9 марта. Одмах Ти одговарам на један део онога што си изнео у писму. На други ћу Ти одговорити док прикупим податке потребне за то. Врло си ме задовољио што си решио да чланак, који сам Ти послао, објавиш у „Србији“. Што се тиче две речи, које су Ти нејасне, тачно си закључио да треба да стоји црвени уместо црквени, то је испала штампарска погрешка. Што се тиче речи безмолвно она значи у тексту безгласно, без говора, без да се од некога чује глас. Ја поодавно радим једну студију о безмолвницима, исихастима, код Јужних Словена па ми је та реч дошла из старих словенских извора. Ти је можеш оставити тако како је или је заменити другом: на пример безгласно.

И ја мислим да би било веома потребно да се покрене бар „Хришћанска мисао“ ако није могуће покренути један часопис од четири штампана табака обичне осмине, који би третирао сва питања која би се, према овоме што пишеш, третирали и у „Хришћанској мисли“. Ово велим због тога што би се око часописа лакше и брже окупили сарадници иако и ја верујем, да би се, постепено, око „ХМ“ окупио леп број сарадника. Али, да останемо при томе да се покрене „ХМ“: није ствар само у новцу, него и у томе како да се формира редакциони одбор, ко да буде главни и одговорни уредник, где да се штампа, ко и како да води администрацију. Све су ово важна питања, које унапред треба пречистити. Ја, као први уредник „ХМ“, знам како су сва ова питања била важна и за нас, који смо били сви у једноме месту и, уз то, били повезани заиста братским и другарским везама какве је било ретко где могуће наћи.

Ако сам тачно прочитао ово место из Твога писма, које говори о новцу за „ХМ“, онда Ти предвиђаш за сваки број по 3000 долара, а то значи 12.000 долара за четири броја од по 40 страница у 1000 примерака. Ја бих био веома задовољан, иако још немам тачну калкулацију за лист, ако би ми имали само 8000 долара годишње и тада би могли давати не 40 него 60, а можда и 80, страница по броју. Мислим чак, а то ћемо видети, да би могли добити лист упакован за експедицију и плаћати поштарину из те суме. Само, где је наћи? Не видим никакву другу могућност осим приватне иницијативе: да неко од оних, којима је Бог дао пара, учине себи задужбину, да се часопис покрене али тако да буде осигуран за две године, а за то време би се од претплате могло штедети за даљи рад. Када би се стекло уверење да ће лист излазити редовно онда би се, бар повремено, могло наћи и приложника са мањим сумама.

Штампарија „Искре“ стоји пред преоријентацијом: онај Украјинац, код кога су се налазили, сасвим је пропао и они ће сада морати да траже неко друго решење, али ја још не знам какво. Уосталом, овде имају још две штампарије са којима се може радити.

Што се тиче ја имам да завршим ову студију коју сада радим на немачком језику и онда бих се више могао посветити овој ствари. Ја, и ако се ово не би могло остварити, идеју часописа никако не напуштам. Ту је и Влајко,³⁸ а можда би се могао наћи и још неко.

Мислим, да сам ти о „ХМ“ доста исцрпно одговорио. Остаје само да видим каква би била калкулација. Да видим шта ће Ратко О.³⁹ рећи па бих онда видео и код Белеја. Он, сада, има велику штампарију, а постоји и још једна.

Од Радмила одавно чекам писмо. Велика му хвала на готовости да Историју прикаже... Ја сам неки дан писао Аци Мићићу и питао га шта он мисли о идеји да њихово

³⁸ Мисли се на В. Влаховића.

³⁹ Ратко Обрадовић (1919–1969) био је један од сарадника Димитрија Љотића, учесник борби у Другом светском рату, а касније главни уредник минхенске *Искре*. Ликвидирали су га агенти југословенске тајне полиције.

Братство откупи бар 50 књига и да их шаље у земљу. То сам баш јуче писао и оцу Радовану, а писаћу и проти Пурићу. Мука је велика са свим тим.

Молим Те држи везу са Бошком. Од сарадње вас двојице тамо много ће зависити и однос између људи тамо.

Ни ја нисам био мање зачуђен да ми овде нису хтели објавити чланак који сам ти послао. Али, шта да се ради, тако је било и ја мислим да није било добро.

Желим Теби и Твојима свако добро и срдечно вас поздрављам
Твој

Минхен 18. III. 1967

Драги Момчило,

Писао сам Ти неки дан и обећао да ћу Ти послати калкулацију за намеравани часопис што данас чиним. Цена није мала, али је код других још већа. Ако се не би одмах могло почети са четири табака могло би се, за прво време, задовољити са три табака. Сада, дакле, остаје да се нађу паре: треба рачунати да би новац требало обезбедити за целу годину дана, да се не би десило да изађу два броја а да два друга не буду могла изаћи.

Где наћи паре? То ви тамо видите, јер ту ни Влајко ни ја ништа не можемо. Не знам у каквим си Ти односима са Милом и Савом Вујиновићима.⁴⁰ Они би могли, а надам се и хтели, овде помоћи. Ја мислим, да се не траже сарадници изван нашега круга пре него што паре буду осигуране. Ви, тамо, видите оно што сам Ти писао: да се формира редакциони одбор и да се поделе дужности, које би сваки од нас, који их предузме, морао уредно вршити.

Не схвати ме погрешно: ја се бојим да ова ствар опет не заспе. Било је, у протеклим годинама, толико говора о обнављању „ХМ“, али је опет све падало у воду заборава. Чини ми се највише због пара, а нешто и због нашем човеку урођене спорости и алкавости.

Дакле, по овој ствари чекам одговор од вас, а нарочито, од Тебе. Размишљао сам и о Твојој књизи о Дражи. Неопходно је потребно, да се појави и да се покуша да се ствари поставе на своје место. То је у интересу и историске истине и његове успомене у нашем народу. Сви, који су до сада са четничке стране нешто писали, упропасте целу ствар када почну да, ту и тамо, говоре неистине за које цео свет зна да су неистине. Тиме онда обеснаже и оно што је тачно и исправно изнето и постављено. Овога би се, као живе ватре, морао чувати и ти.

Мени није јасно сасвим ни ово: да ли ћеш Ти ову књигу писати као успомене, да ли као један научни, архивским и другим подацима поткрепљени, приказ целог нашега случаја или, опет, можда, као неку литерарну ствар где би био у центру покојни Дража. Ако би Ти ово писао као успомене, онда би могао захватити само онај део где си Ти непосредно био. Ако хоћеш да то буде више научни приказ, онда је за то потребно много материјала и веома објективно мерило. И доста времена да се све то савлада. Ако си се решио на ово, тј. да целу ствар обрадиш на овај начин, онда Ти ја, колико и где могу, стојим на расположењу. Ако би се радило о литерарној ствари, што би могло имати ефекта, онда сам готов да рукопис прочитам и да Ти кажем шта мислим и како је на мене деловао.

Да ли ти мислиш ово објавити само на нашем језику или и на нашем и на енглеском? Било би добро на обадва. Да ли би се за енглеско издање могао наћи неки амерички издавач? Тако би ефекат био много већи.

Надам се, да си се већ видео са Бошком. И он ту може помоћи, јер има и материјала а и зна доста ствари.

Сада чекам одговор од вас са тих страна.

Желим Ти свако добро и срдечно Те поздрављам.

Твој Ђоко

40 Браћа Вујиновић живели су у САД.

Минхен, 5. I. 1973

Драги Момчило,

Мир Божји – Христос се роди. Теби и Твоме дому желимо сретан Божић и Нову годину и свако добро од Господа.

Мало пре сам добио писмо од Тебе, које је писано 30. децембра и хоћу одмах да Ти одговорим. Велика Ти хвала на труду око изналажења могућности за штампање моје књиге о односима Срба и Арбанаса. За сада ја не видим никакве могућности да се она објави. Бићу Ти, разуме се, врло захвалан ако покушаш и код Стона. Само, ја се бојим да ни ту неће бити ништа. Моје досадашње искуство ме посетило на мој крст: да нисам оно што сам, тј. да нисам члан ЗБОРА, све би лакше ишло. Овако, људи су, још увек тамо где су били у време најгушће духовне таме и националнога беспућа. Као да се није десило све што се десило и као да се не дешава све ово што и ми видимо. Али, шта да се ради?

Ја сам радио колико сам знао и умео, сам о своме руху и круху, прогоњен и денунциран и тамо где данас зарађујем скромну кору хлеба. Помагао сам, и помажем, и другима, који се боре, и то се не зна и ја нећу да се зна: људи хоће да учине нешто добро и ја им радо помажем. Колико могу то ћу урадити и сада. Док има снаге.

Разуме се, да ћу врло радо помоћи и Теби, јер видим да би било корисно да та књига изађе. И ја имам утисак да наш млађи свет у земљи ништа не зна ни о нашој даљој ни ближој прошлости. То је бар мој утисак из разговора са људима овде, а има их доста и то разних доба. С обзиром да књига не може бити опсежнија треба све излагати концизно.

Овако с нокта не бих могао да Ти много кажем о свему томе, али могу у главним линијама. Књига би требала да има ова поглавља:

1/ једно уводно поглавље о томе из чега је произашла идеја уништавања Срба на подручју где живе измешани са Хрватима. За то мора трагати за старијим материјалом. Размислићу где би се све то могло наћи.

2/ „Неговање“ усташке идеје за време прве Југославије. Став Хрвата према новој држави и став Србије према ослобођењу Јужних Словена. Ту се може додирнути доста момената и из рада Хрвата у емиграцији за време првога светскога рата. И за то има материјала и то доста.

3/ Што се тиче Хитлера и Мусолинија, односно националсоцијализма и фашизма према усташама – ту би требало бити врло обазрив. Наручи обадве књиге Дневника грофа Ђана, то Ти може набавити Радмило у Италији, и добро их простудирај. Ту има доста материјала о односима Павелића са Мусолинијем. Што се Немаца тиче мој је утисак ово: да није било 27. марта не би се никада заинтересовали за усташе. Срби би имали сасвим одрешене руке према Хрватима. Сигурно је, да и са те стране треба тражити материјала у извештајима са терена. Ту Ти Ратко може много помоћи. Ако је још жив Вишт⁴¹, један Ратков пријатељ, Немац из Бачке, који врло добро познаје немачке архиве из времена рата, он ту много шта може да да. Изашла је недавно и једна књига о раду Gleise von Horstenau у Хрватској за време рата.⁴² И ту има материјала. Ја сам скоро послао Братићу приказ те књиге али не знам да ли је објављен или није. И то друштво око „Србобрана“ и поред низа мојих чланака тамо, некада ми пошаље лист као неку милостињу и то најспоријом поштом, а некада и не пошаље. И то је за мене знак да се ја тамо не котирам из разлога који Ти горе наведох.

41 Јохан Вишт (Johann Wüsch, 1897–1977), Фолксдојчер, био је публициста у међуратној Југославији, а у послератној Немачкој шеф Реферата за питања Југоистока у немачком Државном архиву у Кобленцу. Објавио је низ чланака који су били засновани на непознатој и поверљивој предратној и ратној немачкој грађи, која се односила на Југоисточну Европу.

42 Fricke 1972.

Када би ти људи били друкчији могао би и „Србобран“ бити много бољи и актуелнији. Нама одавде, често је и плаћање поштарине, проблем јер је и то овде врло поскупило. О другоме да се и не говори: о набавци штампе и литературе.

4/ Срж књиге треба да буде оригинални усташки материјал из времена рата, који се садржи у њиховој штампи. Много од тога је објављено и у књизи Париса⁴³ и, нарочито, много тога има у књизи Виктора Новака „Magnum crimen“. Много шта су објављивали и комунисти па се и то може користити јер се наводе извори. Постојале су и две књижице од новинара Симића, знао сам га и лично и њега и његовог брата Наума, који је стрељан од комуниста јер није, у јесен 1944 године, хтео да напусти Београд.⁴⁴ Сада се не могу сетити имена овога првога Симића што је знак да сам већ остарио. Код њега, колико се сећам, има врло лепих ствари.

5/ Ти и сам знаш много примера усташких злочина, а има о томе материјала и код Милана Басте у једној књизи коју је недавно објавио о хватању и усташа и свих наших 1945 године.⁴⁵ Он је био главни партизански преговарач са Енглезима о предавању свих Југословена Титу маја 1945 године. Србин је из Лике.

6/ На крају би требало да дође закључно поглавље. Не дуго, али садржајно и стилски јак. Не знам да ли је за Тебе прихватљива ова мисао: ја бих доследно одвајао Усташе од Хрвата, јер си и Ти, у Твојим јединицама, имао доста Хрвата. Уз то, такав начин постављања ствари, имао би јачи ефекат и на несрпске читаоце.

Ето, то Ти је, овако на први мах, што могу рећи о књизи коју спремаш. На моју помоћ можеш рачунати иако треба имати у виду моју велику запосленост: ја радим до пола четири после подне у Институту па тек онда, када дођем кући, могу да радим ове ствари. Радим, већ годинама, у две смене и већ сам уморан. Хтео бих да завршим још неке ствари. На пример монографију о митрополиту Михаилу, коју сам почео још у Београду. Срећне околности су учиниле да сам дошао до тога материјала и свих мојих бележака које су ми биле остале у Београду. Интересује ме и тема „Хиландарско питање у XIX. веку“. И за то имам пуно архивскога материјала а нешто би, вероватно, могао наћи и у Хиландару, али никада не могу да стигнем да тамо одем.

Мислим, да си веома погрешно што ниси дошао до Минхена. Има ствари између Тебе и нас о којима би се морало разговарати. О томе писати мало користи. Мислим, овде, и на прилике у Енглеској и на нашу сарадњу према земљи. Ми смо, колико ја знам, у овоме свему увек Теби давали веома важно место. Ти, и сам, видиш да се са наше стране ништа не ради, али ради са оне друге, расколничке. Наши епископи, у колико су још увек наши, ништа не раде, чак ни на писма не одговарају или се плаше да са нама имају везе. Од када је умро Ластавица све је тамо замрло. Не осећа се ни рад свештеника.

Шта је са Деврњом? Мени се одавно не јавља па ми се чини да је и он преломно штап надамном. Сада се бар ослободио бриге о докторату. Не знам да ли тезу штампао, али знам да је ја нисам добио.

Што се тиче књиге о усташама ја сам, ако Ти то будеш нашао за корисно, готов да рукопис прочитам пре него што га дефинитивно даш да се слаже.

43 Paris 1961.

44 Наум Симић био је помоћник др Велимира Димића, шефа Одсека за штампу, који је био подређен Одељењу државне пропаганде и одржавао редовне контакте и сарадњу са немачким окупаторским властима.

45 Basta 1971.

Чујем из Милвоке да Божо Соколовић⁴⁶ сматра „Просвјету“ у Хрватској негативном установом. Ја мислим да он то, са наше националне тачке гледишта, није. Тамо би требали да се, у фебруару или марту, осврну на јубилеј сарајевске „Просвјете“.

Морам да Ти још нешто напоменем: ако буде где која примедба са моје стране схвати то увек у најбољем смислу. Ја нисам човек који дволичи и не бих сматрао коректним да пријатељима не кажем оно што мислим. Нарочито када је то у интересу општих ствари.

Твоје и Тебе срдачно поздрављам

Твој

Опрости за словне грешке. Машину имам од новембра 1948 године и већ је сасвим дотрајала.

16 Јануара 1975

Драги брате Ђоко,

Твоје писмо примио сам давно, писано је 23 новембра, а ја тек сада одговарам. Чекао сам да твоју књигу о Арбанији и Арбанасима, прочитам и створим свој суд о њој. А и онако, и без тог, растрган сам на све стране да пишем, да путујем, да се појављујем и на скуповима, и на „приватне“ састанке са многим. Моје преселење у Калифорнију, све то отежава, иако овде имам више времена за читање, и писање и размишљање. Осећам да сам сад далеко од средине у којој треба да делујем, али из питања материјалне егзистенције, морао сам да се селим к деци, овамо.

Најпре, оно што ми највише стоји на души, желим да ти кажем моје мишљење о твојој поменутој књизи. Она је изванредна. Ма колико да ти кажем о њој похвала, чини ми се да не бих нашао довољно ни речи и израза да то за њу кажем. Ја сам кроз њу пропутовао по досад непознатом временском делу наше прошлости, и кроз догађаје мени врло мало познате, или нимало. Ти си кроз ову књигу, ја мислим, не само мени, него и многим Србима, открио видике наше далеке и до наших дана бурне прошлости, и провео ме кроз светле и тамне дане живота и борбе наших предака на оном простору на којем смо се појавили и као народ, и као држава и као црква. И, да ништа у свом животу ниси написао него ову књигу, ти си се одужио и свим нашим предцима, и савременицима, и будућим генерацијама. Ово је за мене, и за многе са којима сам о твојој књизи говорио, једно велико откриће и свестрано, дубоко сазнање о додирима са Арбанасима, о нашим међусобним односима и превирањима, и о оном што смо ми промашили да учинимо – да се не би појавило поновно питање Косова и Метохије, да не би наново лили реке крви да ту ђедовину бранимо и одбранимо. Из ове књиге могу да изавру, као реке, многе друге књиге у ослонцу на огромну историску и проверену грађу, коју си тако ревносно и тако величанствено савесно сабрао и изванредно поштено изложио, дајући и износећи историске призоре поштено и објективно и кад смо ми Срби у питању, и кад су Арбанаси у питању.

Код мене лично родила се једна идеја о том како би било сјајно да ти средиш и напишеш једну књигу, не монографију о митрополиту Михаилу, нити нешто о питању Хилендара, него да осветлиш из перспективе историјских збивања улогу Ватикана и Римокатоличке цркве у судбини српског народа. Од првих дана нашег живота у Господу, па до наших дана и покоља милион Срба, Ватикан нас је гонио, сматрао шизматичима, безбожницима, дивљацима које треба „привести у крило Римокатолицизма“. Можда теби ова тема не би била толико актуелна, због тог што си у уверењу да треба, морамо и можемо да живимо братски у братству са Хрватима, римокатолицима. Због заједничке

46 Божидар Божо Соколовић био је ратник ДЧД, а касније емигрант у Милвокију.

државе и „истоветне судбине“ како је стално понављао наш чика Јаша. А ја мислим да нам је Ватикан нанео више зла но сви душмани и завојевачи кроз све прошле векове нашег живота. Др. Ђока Сљепчевић, могао би и требао би да сакупи историјску грађу о томе, и то објави за сва наша будућа поколења: да их не кољу и даље по рецепту Ватикана, који је знао и Муслимане, Арнауте, да мобилише против нас у часовима тешким наше чемерне прошлости. Да та документација остане као мemento мори, опомена жива, на оно зло које нас је било и које ће нас још кроз векове бити из Ватикана.

Овде у Калифорнији, сусрео сам се са Др. Радојем Вукчевићем,⁴⁷ који у расколу и међу свим Црногорцима важи као велики ауторитет. Он долази у храмове наших обеју табора црквених. Објективан је и са њим се лепо, братски да говори о свему. У једном друштву где смо били измешани, ми што остасмо уз Матер цркву и они који је гоне, повео сам разговор и о твојој књизи о Арбанасима. Дуго смо о том говорили, јер је и он књигу са великом пажњом прочитао као и ја. Казао је:

„Морам да вам признам да ми многе ствари у нашим односима кроз векове са Арбанасима нису биле познате и да сам то дознао тек из ове значајне књиге Д-ра Сљепчевића“.

Рекао сам му да би он, као један од главних сарадника у „ГЛАСНИКУ“ Његошевог друштва, требао да напише приказ о твојој књизи. Казао је да је сад „многао заузет“ али да ће то урадити засигурно. Рекао сам му да је наш дуг Д-ру Сљепчевићу, и свим Србима, да у јавности дамо наш суд о тој књизи, и да се и на тај начин одужимо толиком труду, бризи и времену које је Др. Ђока уложио, радећи ту књигу да својим савременицима и будућим генерацијама отвори вид и скрене пажњу на једно питање, животно питање по Србе, јер су нам Арнаути, по нашу националну егзистенцију, далеко опаснији од Хрвата. И, да тек сад, после ове књиге Д-ра Ђоке, види се да је СРПСКО ПИТАЊЕ на Балкану и у Европи бацило у засенак код нас такозвано Хрватско питање. И поготово кад се већ из трагичних збивања зна да је Титова званична политика: уништење Срба.

Ја се не сматрам толико високим да бих писао приказ о твојој књизи, али ћу наћи времена да кажем у српској јавности нешто о њој, јер ми се ћутање о њој чини грех.

Толико о овом питању. Књигу ми је дао брат Бошко Костић. Технички је исто тако изванредна за наше прилике. Но десило се да у овом примерку које ја имам, има неколико празних страница. Зачудо, како се је то могло десити? Треба обратити пажњу на то. Нешто слично се десило и у СПОМЕНИЦИ Боре Карапанџића⁴⁸ коју ја имам. Да ли није нешто неваљало тамо где се књиге код вас штампају и повезују?

Што се тиче мог рукописа о хватању Драже, уважавам мишљење вас све тројице тамо, и не мислим да је за сада објављујем, али ће она морати изаћи. Оно нејасно из затвора (прича о хватању Драже) није могуће више рећи, јер су у питању животи још живих људи који су у Титовој Југославији. Др. Радоје Вукчевић је одушевљен књигом. Но, засад нек је необјављена.

Питаш да ли је могуће наћи неки споразум са браћом која су одлутала у раскол? Није, и нема с њима никаква споразума. Прво, они су цео спор, пренели на Суд Америке. Ту су сад једино надлежни: наш Архијерејски Сабор и Судови Америке. Није више то у нашим рукама. И не може бити. Ето, ја сам ових дана братски разговарао са Д-ром Радојем

47 Радоје Вукчевић школовао се у Европи и Америци. Био је официр за везу Министарства одбране САД са ЈВуО током Другог светског рата. Објављивао је у *Гласнику српског историско-културног друштва „Његош“*.

48 Боровоје Карапанџић (1921–2011), члан „Збора“ и СДК, емигрирао је у Америку, где је објавио велики број књига и чланака.

Вукчевићем, једним из круга расколника са којим се уистину може братски разговарати и расправљати. Из целе расправе о том, баш по твом питању, он је закључио: „Треба све владике (и наше и ваше склонити), а поставити једног Владикау и све поново збити у једну Епархију. Најбоље би било довести Хризостома⁴⁹ или Стефана⁵⁰ из Далмације. И то би било коначно решење“....

Тако он, умерењак и незагрижењак, каже. А ја као, и ти, знам, да Црква не може ићи назад и поништавати одлуке Сабора и Синода.

И још питаш: може ли се наша страна више мобилисати на националној и верској бразди? – Не, никако. Наша емиграција разједена је по границама покрајина, бивших партија, лажних предратних, ратних и поратних величина. Скоројевића који су се дочепали пара па мисле да су стекли и образ и културу, и свезнање, државништво.... Сад је време полутана, црноберзијанаца, лудака и манијака сваке врсте међу Србима. И комунистичких агената који успешно свршавају своје послове у трулој, неморалној, пропалој у сваком погледу, српској емиграцији. У таквом стању и превирању, питање раскола решиће се само од себе: расколни жбирови нестаће, помрети, исчезнути. А обе стране, оба завађена табора у нашој цркви слиће се у Америчку Православну цркву. И то по једном брзом процесу који је већ у замаху.

Пошто је настао раскол, и пошто су се оцртали фронтови међу нама и расколницима, наш поштени и верујући свет очекивао је ренесансу, препород духовни и национални од наших попова и владика, од наших првака и виђених људи. Међутим, ти прваци остали су и даље утаборени у своје групе, ћелије, партије, покрајине, незнање и лутање. Владике и попови нису далеко одмакли у ничем из оног блата Дионисијевог. Узалуд је било међу нама људи, и још их увек има, што су звонили и још звоне на узбуну. Све је то пуцњава у ветар, у празно. „Очи имају а не виде, уши имају а не чују“... То је моје сазнање, уверење. Моје гледање и моја оцена садашњег стања међу нама. Жалосно, трагично, кукавно...

Ето, драги мој Ђоко. Писаћу и Ратку и Влајку. Теби, Твојима и њима жели свако добро од Господа у овој Новој Години са братским поздравом Твој

Војвода Момчило

Деврња ми рече да ће ти се јавити.

Необјављени извори

Преписка војводе свештеника Момчила Ђујића и проф. др Ђока Слијепчевића, Лични фонд Немање Андријашевића. Минхен, Савезна Република Немачка.

Објављени извори

Генерал Дража, Војвода Ђујић. Ратна преписка. (2009): приређивач Милослав Самарцић. Крагујевац: Погледи.

Штампа и периодика

Гласник српског историско-културног друштва „Његош“ (Чикаго)
Искра (Минхен)

49 У питању је епископ браничевски Хризостом Војиновић (1911–1989).

50 Реч је о архиепископу далматинском Стефану Боци (1916–2003).

Србија. Глас српских бораца (Serbia. Voice of Serbian fighters for freedom) (САД)
Српске новине (Рим)

Филмови

Документарни филм *Војвода Ђујић*. (2020): сценарио и режија Милослав Самарцић. Крагујевац: Погледи. DVD.

Дисертације

Kurzydowski, Christian (2017): „Ideology and Politics of Dimitrije Ljotić and the ZBOR movement“. Dissertation, London: University of London.

Пузовић, Владислав (2012): „Историјско-канонски аспекти односа карловачке управе Руске заграничне цркве и Московске патријаршије“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду: Православни богословски факултет, 24–138.

Стојановић, Александар (2015): „Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду: Филозофски факултет, Одељење за историју.

Литература

Basta, Milan (1971): *Agonija i slom Nezavisne države Hrvatske*. Beograd: Rad.

Димитријевић, Бојан (2011): *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*. Београд: Институт за савремену историју.

Ђурић Мишина, Вељко (1998): *Војвода Ђујић*. Београд: Нова Србија.

Fricke, Gert (1972): *Kroatien 1941–1944. Der „Unabhängige Staat“ in der Sicht des Deutschen Bevollmächtigten Generals in Agram, Glaise v. Horstenau*. Rombach: Einzelschriften zur militärischen Geschichte des Zweiten Weltkrieges.

Gligoriјевић, Branislav (1965): „Politički pokreti i grupe s nacionalsocijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom 'Zboru'“, *Istorijski glasnik*, 4, Beograd, 35–83.

Jelić Butić, Fikreta (1986): *Četnici u Hrvatskoj*. Zagreb: Globus.

Карапанџић, Боривоје (1991): *С вером у Бога за краља и отаџбину – добровољци 1941–1991*. Кливленд: самостално издање аутора, 125.

Paris, Edmond (1961): *Genocide in Satellite Croatia 1941–1945. A Record of Racial and Religious Persecutions and Massacres*. Chicago: The American Institute for Balkan Affairs.

Петковић, Љубица (2019): *Поклон библиотека војводе Момчила Ђујића Карловачкој богословији*. Сремски Карловци: Епархија сремска, Богословија Светог Арсенија.

Petranović, Branko (1988): *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, 1–3. Beograd: Nolit.

Popović, Jovo. Lolić, Marko. Latas, Branko (1988): *Pop izdaje: četnički vojvoda Momčilo Đujić*. Zagreb: Stvarnost.

Пилиповић, Радован (2016): „Момчило Ђујић и Василије Шурлан – два антипода у свештеничким мантијама“, у: Радован Пилиповић, *Ореоли и сенке. Расправе из историје Српске Православне Цркве у Независној Држави Хрватској 1941–1945. године*. Београд: Музеј жртава геноцида, 148–160.

Самарцић, Милослав (2009): *Војвода Ђујић и Динарска четничка дивизија*. Београд: Уна прес.

Соколовић, Божидар (1991): *Борац и бунтовник. Војвода Момчило Ђујић. Динарска четничка дивизија у II светском рату*. Милвоки: Невен.

Стојановић, Александар (2016): „Ишчекивање судбине и нови почеци: прилози истраживању историје српске колаборационистичке емиграције у првим годинама после Другог светског рата“, у: *1945. Крај или нови почетак?* Тематски зборник радова, приређивач Зоран Јањетовић. Београд: Институт за новију историју Србије, 339–374.

Слијепчевић, Ђоко (1956): „Патријарх Гаврило и владика Николај у Истри“, *Искра*, 123/124, 5.

Слијепчевић, Ђоко (1962): *Историја Српске православне цркве* I. Минхен: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (1963): „Као нико други...“, *Искра*, 298, 3–4.

Слијепчевић, Ђоко (1966): *Историја Српске православне цркве* II. Минхен: самостално издање аутора.

Слијепчевић, Ђоко (1986): *Историја Српске православне цркве* III. Келн: самостално издање аутора.

Стефановић, Младен (1984): *Збор Димитрија Љотића 1934–1945*. Београд: Народна књига.

Subotić, Dragan (2004): *Srpska politička emigracija u analima jugoslovenske diplomatije (1945–1971). Prilozi za diplomatiju i diplomatsku istoriju* 1. Београд: Institut za političke studije.

**CORRESPONDENCE OF CHETNIK COMMANDER MOMČILO DJUJIĆ AND
PROF. DR. DJOKO SLIJEPČEVIĆ**

Between the two World Wars Serbian Orthodox Church (SOC) educated many students in its theological boarding schools. Among them were Momčilo Djujić and Djoko Slijepčević. They were contemporaries. Djujić faithfully devoted himself to parish life as a priest, and Slijepčević to history as a professor, after the defense of his doctoral thesis in this field. After the beginning of the WW2, they took a divergent approach to that difficult situation – Djujić became a warrior and the general of Dinar's Chetnik military units, while Slijepčević fought against the Partisan movement and was a supporter of the Milan Nedić's government. Towards the end of 1944, they both emigrated from Yugoslavia.

As political emigrants, they engaged in occasional correspondence. This article offers an inquiry into their correspondence which had not been entirely preserved. An occasional exchange of letters occurred between 1949 and 1980. They reveal certain segments of the life and work of political emigrants. In the period after the WW2 Djujić and Slijepčević had collaborated, however in a lesser scope. They fought against the communist ideology and government in Yugoslavia, as well as for the unity of SOC in Diaspora and for the overcoming of the Serbian division in America.

In the appendix of this article, there are seven letters. They unveil certain trust and respect that the two colleagues and post-war acquaintances had for each other, as well as their enormous internal struggle to strengthen the Serbs, to free Yugoslavia from communism, and to improve the organizational life of the SOC. Furthermore, they indicate the possible reasons why there had never been a collaboration of a greater scope between the two of them. The importance of their correspondence is multiple: apart from the fact that those letters are being published for the first time – and they indeed are a rarity so far undisclosed – they also shed light on the thus far unexplored relation between the two quite famous representatives of the opposing sides in the WW2, a Chetnik commander and a member of Zbor, who remained until the end of their lives loyal to the same values in which they were educated. In that way, in a sense, “the emigrant fogs and the Babylon commotion in the apocalyptic days” had been removed – as Djujić defined the strained atmosphere among the post-war Serbian emigration in a letter to Slijepčević, written on March 9th, 1967.